

TAUTINĖS TAPATYBĖS SUVOKIMO RAIDA MISTERIJOSE

Aušra Martišiūtė

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja

XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje tautinės tapatybės suvokimo problema lemia ne-tradicinės dramos formos kūrinų – misterijų atsiradimą. Rašytojai eksperimentuoja, ieškodami kuo adekvatesnių formų individo savivokos patirčiai išreikšti, atsiriboja nuo tradicinės dramos kanono: Maironis dramini kūrinių *Kame išganymas?* (1895) pavadina libretu, Juozapas Albinas Herbačiauskas *Lietuvos griuvėsių himną* (1907) – dainiaus simfonisku sapnu, Liudas Gira *Beauštančių aušrelę* (1912) – pjese, Vydūnas trilogijoje *Probočių šešėliai* (1900–1908) pirmą kartą pavartoja misterijos žanro sąvoką. Misterijos žanras įsitvirtina XX a. pirmosios pusės lietuvių dramaturgijoje, puoselėjamas Vydūno¹, Vinco Mykolaičio-Pu-

tino², Vincas Krėvės³, Giros⁴ ir kitų dramaturgų⁵.

Lietuviškos misterijos, pradėjusios plėtotis nuo didaktinio dialogo, XX a. pradžioje

² Vincas Mykolaitis-Putinas sukūrė du tautos likimo misterijos variantus – *Nuvainikuota vaidilutė* (1927) ir *Motina-vaidilutė* (1930). *Nuvainikuota vaidilutė* vaid. 1927 m. Palangoje, prie Birutės kalno (rež. L. Gira), 1928 m. Vytauto ažuolyne esančiame valstybiniame stadione (rež. B. Dauguvietis), *Motina-vaidilutė* – 1930 m. Palangoje, prie Birutės kalno (rež. V. Braziulevičius), 1935 m. *Nuvainikuota vaidilutė* ketinta pradėti Klaipėdos valstybės teatro sezoną (B. Dauguviečio laiškas komp. J. Dambrauskui, Klaipėda, 1935 08 17, TMKM, Am 628, Inv. Nr. 2351).

³ Vincas Krėvė sukūrė didelės apimties misteriją *Likimo keliais* (I dalis – 1926, vaid. 1929 m. Valstybės teatre, rež. B. Dauguvietis, II dalis – 1929).

⁴ Liudas Gira sukūrė 5 misterijas: *Beauštantai aušrelė*, skirta Jono Basanavičiaus 60 metų sukaktuvėms (1913, vaid. 1912 m. Vilniaus artistų sąjunga), *Stebuklo valanda* (vaid. 1922 m. Kaune, Vytauto ažuolyne, 1925 m. Kaune, Ažuolyne, rež. K. Glinskis), *Paparčio žiedas* (1928, vaid. 1925 m. Kaune, Vytauto ažuolyne, rež. L. Gira), *Kovos trimčiai* (1929 m. vaid. Šaulių teatras, rež. B. Dauguvietis), *Vytauto žemė* (1929, Šaulių teatras vaid. 1930 m. Kaune, Vytauto ažuolyne, rež. B. Dauguvietis).

⁵ Prano Turausko *Beatliejus* (1911), Vytauto Bičiūno *Amžių karžygys* (vaid. 1930 m. Kaune, Adomo Mickevičiaus slėnyje, rež. Vyt. Bičiūnas), Jono Graičiūno, Antano Miškinio, Boriso Dauguviečio *Mūsų aukuras* (vaid. 1937 m. Kaune, Valstybės teatre, rež. B. Dauguvietis), Juozo Petruolio *Be motinos* (1940), 1940 metais birželio 28, 29 dienomis Vilniuje, Tado Kosciuškos stadione, turėjo būti suvaidinta misterija *Gedimino sapnas (Geležinis vilkas)*, skirta Vilniaus atgavimo proga (renginio rež. ir montažo autorius B. Dauguvietis), tačiau parengtas spektaklis neįvyko dėl pasikeitusių politinių aplinkybių.

¹ Vydūnas sukūrė 5 misterijas, reprezentuojančias lietuviškoms misterijoms būdingas dvi tematines grupes, aktualizuojančias istorinę ir kultūrinę atminį. Tautos atgimimo problematikai skirta misterija *Probočių šešėliai* (1908, pirmą kartą suvaidinta 1901 m.), Žalgirio mūšio jubiliejui skirta misterija *Mūsų laimėjimas* (1913, pirmą kartą suvaidinta 1910 m.). Lietuvių tautosaka ir mitologija interpretuojama misterijose *Sigutė* (1914, vaid. 1912 m.), *Ragana* (1918, vaid. 1914 m.), dvasinės kultūros ir civilizacijos konfliktas vaizduojamas misterijoje *Jūrų varpai* (1920, 1914 m. parengtos premjeros dieną prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas ir vaidinimas neįvyko).

išaugo į didelės apimties ir sudėtingos formos *lesedramą*, o trečiajame dešimtmetyje tapo masinių misterinių vaidinimų po atviru dangumi scenarijais⁶. Misterijos žanras išsišakoja į dvi kryptis. Viena įsiliejo į lietuvių poetinės dramos tradiciją, kita sustingo patriotinės misterijos vaidiniuose ir šūkiuose, tiražuodama idėjas ir tautinius simbolius (Liudo Giros, Vytauto Bičiūno ir kai kurių kitų autorių misterijos).

Misterijos, kaip originalią lietuvių dramaturgijos kryptį sudarantys kūriniai, nėra tyrinėtos. Amžininkų tyrinėjimus komplikavo orientavimasis į tradicinės dramaturgijos, viduramžių misterijos kriterijus⁷. Lietuvių dramaturgijai būdingas tendencijas misterijose yra pastebėjęs Bičiūnas. Jis įvardijo pagrindinius misterijos žanro bruožus – specifinę dramatinio vyksmo sampratą ir netradicinę formą, pagrįstą kaleidoskopiniu vyksmu, tačiau nepaaiškino juos lemiančių formos ir turinio dėsnų. Sovietiniu laikotarpiu misterijų tyrinėjimus blokavo ideologinės nuostatos. Iškilių rašytojų sukurtos misterijos, populiarūs jų vaidinimai negalėjo būti nutylėti dramaturgijos ir teatro istorijoje. Vydūno, Krėvės, Putino kūriniai tyrinėjami monografijose, tačiau verti-

nama jų vieta tik autoriaus kūrybos kontekste. Daugiau dėmesio skiriama tik vienam misterijų raidos etapui, palankiam kritiškam vertinimui, – trečiojo dešimtmečio vaidinimams, kai misterijos tapo masinės kultūros reiškiniu.

Misterijas į lietuvių sąmoningumo problemos kontekstą devintajame dešimtmetyje įveda Vytautas Kavolis studijoje *Sąmoningumo trajektorijos* (1986). Vydūno, Putino, Krėvės misterijos išskiriamos kaip tautinio identiteto suvokimą diagnozuojantis dramaturgijos žanras⁸. Naujausiuose tyrinėjimuose dėmesys sutelkiamas į trečiajame dešimtmetyje vaidintas misterijas. Dalios Jakaitės monografijos tema misterijų tyrinėjimus apriboja Ateitininkų draugijos kultūrine veikla⁹. Teatro istorijoje trečiojo dešimtmečio misterijos vertinamos kaip masinių renginių scenarijai, liudijantys kūriniių supanašėjimą, – vaidinimai su „romantiškomis karžygių, krivių, vaidilučių figūromis, aukurais, amžinąja ugnimi, giesmėmis ir deklamacijomis sutraukdavo minias žmonių Kaune prie Vytauto kalno, Ažuolyne, prie Birutės kalno Palangoje, Rambyne“¹⁰. Kita vertus, pastaruoju metu kinta ir trečiojo dešimtmečio misterijų vaidinimų vertinimas, pastebimi naujos teatro kalbos ieškojimai¹¹.

Tyrinėjant lietuviškų misterijų žanro ypatumus, itin svarbus yra tautinės tapatybės suvokimo aspektas, įgalinantis pasekti idėjų ir dramatinės formos raidą. XIX a. pabaigos ir

⁶ Misterinių vaidinimų po atviru dangumi tradiciją lietuvių kultūroje pradėjo Vydūnas, nuo 1899 iki 1935 metų statęs savo kūrinius su Tilžės lietuvių giedotojų draugijos aktorais mėgėjais. Vaidinama buvo Tilžės Jokubinės parke, ant Rambyno kalno, kitose Mažosios Lietuvos vietose. 1922 metais Kaune, ant Vytauto kalno, suvaidintas pirmasis Didžiojoje Lietuvoje misterinis vaidinimas po atviru dangumi – L. Giros *Stebuklo valanda* (rež. K. Glinskis). Nuo trečiojo dešimtmečio pradžios vaidinimų po atviru dangumi tradicija tapo reikšminga nepriklausomos Lietuvos kultūrinio gyvenimo dalimi.

⁷ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Naujosios lietuvių literatūros angoje: tautos dvasia ir tautinė forma“, *Židinys* 10, 1928; Vytautas Bičiūnas, „Maironio dramos“, *Gaisai* 7, 1931, 248; Juozapas Albinas Herbačiauskas, „Vincas Krėvė-Mickevičius ir mūsų laikai: charakteristikos bruožai – pastabos“, *Erškėčių vainikas*, Vilnius: Vaga, 1992.

⁸ Vytautas Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos (lietuvių kultūros modernėjimo aspektai)*, Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1986.

⁹ Dalia Jakaitė, „Šatrijos“ draugija lietuvių literatūros istorijoje, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.

¹⁰ Gražina Mareckaitė, *Romantizmo idėjos lietuvių teatre*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, 59.

¹¹ Vida Bakutytė, „Jono Dambrausko tautiškoji dramatinė muzika“, *Menotyra*, 2004, t. 34, Nr. 1, 16–24.

XX a. pirmosios pusės dramose ir tragedijose vaizduojamos *pasijautimo lietuviu* situacijos, o misterijose šis įvykis išskleidžiamas į *sąmoningo suvokimo procesą*. Šiame straipsnyje siekiama atsakyti į klausimą, kas misterijose sudaro sąmoningai suvokto lietuviškumo – tautinės tapatybės – turinį ir kaip šis turinys kinta bėgant laikui ir keičiantis visuomeninei situacijai. Kokios literatūrinės ir teatrinės formos suteikiamos tautinę tapatybę reprezentuojančioms idėjoms. Straipsnyje siekiama pagrįsti hipotezę, kad misterijos sudaro atskirą ir originalią lietuvių dramaturgijos kryptį, pateikti lietuviškų misterijų žanrinį apibrėžimą. Straipsnio apimtis neleidžia pateikti misterijų visumos (daugelis trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje vaidintų misterijų tekstų nėra išlikę), todėl pasirenkami kūriniai, atspindintys tautinės tapatybės suvokimo raidą ir misterijos žanro poetikos formavimąsi. Pagrindinis dėmesys skiriamas misterijų žanro genezei XIX a. pabaigos kūrinuose, XX a. pirmajame ir trečiajame dešimtmetyje sukurtoms misterijoms.

Tautinės tapatybės suvokimo aktualizavimas XIX a. draminiuose kūrinuose

Tautinės tapatybės problema dramine forma pirmą kartą iškeliamą 1884 metais *Aušroje* publikuotame Stanislovo Railos dialoge *Ant milžinkapių*¹². Dantė, keliaudamas iš *Dieviškos komedijos* kelionę apvainikavusio Rojaus, nusileidžia Lietuvos žemėje, kur viešpatauja visuotinė tamsa. Dantė, vyrelio artojo klausdamas „kas jis“, tikisi sužinoti, kur jis atsідūrė,

¹² Stajė Šunbajoris [Stanislovas Raila], „Juokai ant milžinkapių“, *Ausra* 1/3, 1884, 53–55.

kas yra jo sutiktas žmogus, ką jam reikią jo tėvynė, tautybė, kalba, tautos istorija, kultūra:

VYRELIS. Aš... aš... žmogus iš ano kaimo.

DANTĖ. [...] Kokios kalbos?

VYRELIS. Kokios aš ten kalbos? aš kalbos nemoku, nėjau į mokslus, ot bajorai, ponai, tai tie moka kalbos...

DANTĖ. Kaip tu kalbi, kad sakaisi kalbos nemokąs?

VYRELIS. Kalbu... ot, geradėji, kokia mūsų kalba, šnekame taip sau tarp savęs... [...]

DANTĖ. Kaip ta vieta vadinasi?

VYRELIS. Milžinkapiai. [...]

DANTĖ. Kas gi apačioje tų akmenų?

VYRELIS. Kam čia jų apačioje būti, niekai; ardami randame sukirmijusius kaulus, visokius niekniekius...

DANTĖ. Kieno gi tie kaulai?

VYRELIS. Bobos paisto, kad tai esą kaulai milžinų, kurie kitąkart čia gyvenę, bet tai niekų kalba; tai kaulai, kaip kaulai, ne didesni už mūsų...¹³

Tautinės tapatybės suvokimo problemą aktualizuoja praeities herojus – pasaulio kultūros autoritetas Dantė, savarankišką valstybę sukūrusių lietuvių protėvių amžininkas¹⁴. Dantės požiūriui į Vyrelį kaip aidą pritaria kartu su juo pasirodžiusios protėvių dvasios – „šėšėliai milžinų“: „DANTĖ. Kas gi tie taip Dievo prakeikti [dabarties Lietuvos žmonės]? ŠEŠĖLIAI (*dvilksdami tarp krūmų*). Prakeikti, prakeikti!... [...] DANTĖ. Neverti esate jų [tėvų] vardo!.. ŠEŠĖLIAI. Neverti, neverti! [...] DANTĖ (*kildamas aukštyn*). Jau užmiršo savo vardą, prapuolę ant amžių! ŠEŠĖLIAI. Prapuolę, prapuolę! (*išnyksta*) [...] *lieka vyrelis su dešimtininku, katruodu nepermanydamu, kas dedasi, išsižioja. Vaizdas!* [gyvasis paveikslas?]¹⁵

¹³ *Ten pat*, 54.

¹⁴ Lietuvos karalius Mindaugas nužudytas 1263 metais, Dante Alghieri gimė 1265 metais.

¹⁵ *Ten pat*, 55.

Dantė suvokiamas kaip istorinė asmenybė ir kūrinio herojus, turintis išskirtinę dvasinę patirtį („rašikas ‘Dieviškos komedijos’, dainius“¹⁶). Jis reprezentuoja žinojimą, kas yra tautinė tapatybė, tautos praecityje mato vyrelio artojo nevisavertiškumą galinčią išgydyti „dvasišką stiprybę“, jam yra aiški dabarties lietuvio būklė ir jos priežastys:

DANTĖ. Kaulai milžinų!.. Tai čia guli milžinai, milžinai ne kaulais, ne kūnu, bet dvasia. Tai jūsų tėvai buvo milžinai; čia jų kapai, bet jūs, atsižadėjęliai savo tėvų, mindote jų kapus, nebenumanydami, kad čia yra palaidota jūsų dvasiška stiprybė!.. Ir akmenimis ją prislegiate, bene dėl to, kad ji neatsikeltų iš kapo ir nepadarytų jums gėdos, klausdama, kur pasidėjo tėvų palikimas?.. Neverti esate jų vardo!..¹⁷

Misterijose tokio tipo personažai įkūnija tautos dvasią ir lydi herojų tautinės tapatybės suvokimo keliu. Visa žinančio personažo kritiškas požiūris į herojų sušvelninamas, įtvirtinamas naujas – herojaus ir jo pagalbininko (-ės) – santykių modelis. Dialogas *Ant milžinkapių* leidžia paaiškinti lietuviškose misterijose vaizduojamo objekto pasirinkimą. Dantė, *Dieviškoje komedijoje* išreiškęs religinę patirtį, juokuose *Ant milžinkapių* iškelia naują – tautinės tapatybės suvokimo – uždavinį. Viduramžių misterijose dominavusi religinė tematika lietuviškose misterijose pakeičiama tautinio sąmoningumo patirties vaizdavimu. Trumpame dialoge atpažįstami pagrindiniai lietuviškų misterijų požymiai: teigiama būtinybė suvokti savo tautinę tapatybę, veiksmas vyksta misterijoms būdingoje tautos praecitį menančioje veiksmo vietoje (ant milžinkapio), sukuriami pagrindiniai personažų tipai (dabarties žmo-

¹⁶ *Ten pat*, 53.

¹⁷ *Ten pat*.

gus, praecities dainius, protėvių milžinų šešėliai). *Ant milžinkapių* tautinės tapatybės suvokimo procesas dar nėra prasidėjęs, tačiau dialogo skaitytojai / žiūrovai yra skatinami atsiboti nuo komiškai vaizduojamo Vyrelio ir suformuluoti savo asmeninius atsakymus į Dantės iškeltus klausimus: kaip aš suprantu ir ką man reiškia tėvynė, tautybė, kalba, tautos istorija, kultūra.

1887 metais Amerikoje pasirodo Augustino Baranausko-Špoko sceninis vaizdelis *Ant pilkaltinio nakvynė*¹⁸, dramaturgijos istorijoje laikomas pirmąja lietuviška misterija¹⁹. Dviejų dalių draminiame kūrinėlyje keliautojai Gerulis ir Anžuolis apsistoja nakvynės ant pilkaltinio. Mintys apie pilkaltinio menamą tautos praecitį žadina keliautojų emocijas, tačiau jie dar nesuvokia, kad praecitis įpareigoja veikti dėl tautos ateities: „GERULIS. Seni žmonės mini, kad čia buvo senovės laikuose pilis. ANŽUOLIS. Tiesą kalbi, ir aš norėjau apie tai pratarti. Dabar mano širdis pradėjo didesniai mušti, kaip apie tai padūmojau. [...] Tokia vieta turi padaryti gaudų atminimą mūsų širdyse“²⁰. Pasirodęs senovės žmogus Senelis kalba apie bundančią tautą: „šiandien daug randasi tikrųjų vaikų tėvynės, kokiais ir judu esate“, įpareigoja dabarties žmones imtis aktyvaus veikimo – pastatyti tautos senovę primenantį paminklą, kad istorinė atmintis paklydėlius prikeltų „iš tamsaus patalo“²¹. Antroje dalyje vaizduojama paminklo atidengimo šventė (pasta-

¹⁸ Antanas Baranauskas-Špokas, „Ant pilkaltinio nakvynė“, *Lietuviškasis balsas*, 1887, Nr. 8, 11/12.

¹⁹ Jonas Lankutis, *Lietuvių dramaturgijos tyrinėjimai*, Vilnius: Vaga, 1988, 26.

²⁰ Antanas Baranauskas-Špokas, „Ant pilkaltinio nakvynė“, 102.

²¹ *Ten pat*.

tomas kryžius su įrašytu Senelio perduotu ketureiliu, raginančiu „Lietuvos vaikelį“ atminti „savo bočių, / Ką tėvynę gynė“²²). Žmonės dėkoja Anžuoliui už paminklą, pro kurį eidamas kiekvienas „atmins, kuomi buvo mūsų tėvynė, kaip ją mylėjo sentėviai ir kaip dabar ją mums reikia mylėti!“²³ Skamba prie paminklo atėjusių protėvių giesmė, „kurią visi tikri lietuviai gieda“ apie herojiškas praeities kovas ir dabartyje atgaivintą jų atminimą: „kas turi lietuvišką širdį, / Tas tai ir balsą senų tėvų girdi... / Tokiam nereikia ir daugel sakyti, / gali suprasti, ką reikia daryti“²⁴. Pastatydami paminklą tautos praeičiai, dabarties žmonės perima iš sentėvių Lietuvos gyvybės saugojimo misiją ir suteikia protėviams ramybę. Protėvių dvasios aukoja save dievams – atneštomis žvakėmis uždega savo drabužius ir išnyksta liepsnose, laimindami vaikus tėvynės: „visi dega liepsnoje, o Lietuvių Balsas iš ugnies girdisi: Mums amžiną atilsį, o laimė tikriems vaikams tėvynės! (Užlaida krinta)“²⁵.

Draminiame kūrinėje *Ant pilkaltinio naktynė* tautinės tapatybės pagrindu laikoma istorinė atmintis, iš pradžių žadinanti emocijas, kelianti estetinį pasigėrėjimą, o patyrus senovę tiesiogiai, paskatinanti prasmingam, tautos žmones sutelkiančiam veikimui. Senovės žmonės prisikelia dabartyje, skatindami sąmoningus dabarties žmones žadinti visus Lietuvos vaikus kovai už tautos laisvę.

1895 metais Maironis publikuoja savo pirmąjį draminių kūrinių *Kame išganymas?*²⁶ Pagrin-

²² *Ten pat*, 104.

²³ Antanas Baranauskas-Špokas, „Ant pilkaltinio naktynė“, *Lietuviškasis balsas* 11–12, 1887, 146.

²⁴ *Ten pat*, 147.

²⁵ *Ten pat*.

²⁶ Maironis, *Pavasario balsai* [eilėraščiai ir „Kur išganymas?“], Tilžė, 1895.

dinis personažas yra praradęs dvasinę pilnatvę teikusi tikėjimą Dievu ir ieško gyvenimo prasmės, tikėdamasis, kad ją vėl atradęs nuramins „dvasios kariones“, suras „išganymą“. Zonio savivokos procesas vyksta susiduriant su įvairiomis tikrovės realijomis. Jis tikisi „išganymą“ surasti per meilę moteriai, užsimoja pakeisti skurdo kamuojamą pasaulį ir entuziastingai imasi visuomeninės veiklos, gyvenimo prasmę viliasi surasti filosofijoje, tačiau kas kartą patiriamas vis didesnis nusivylimas didina jo vidinį konfliktą. Maironio kūrinėje pirmą kartą lietuvių dramaturgijoje pavaizduotas dramatiškas individo tapatybės ieškojimo procesas, pasirinkta epizodinė forma, išreiškianti gyvenimo-kelionės metaforą. Netradicinės formos kūrinėje, pavadintame libretu, atpažįstamas misterijų struktūros prototipas ir individo tapatybės ieškojimo proceso akcentai (misterijų herojų gyvenimo-kelionės epizodams yra būdingos meilės, visuomeninės veiklos, filosofijos, religijos temos).

Tautinės tapatybės suvokimas Maironio kūrinėje dar netampa pagrindine kūrinio problema, tačiau egzistuoja Zonio ieškojimų kelyje kaip prasmingiausia vertybinė atrama. Dramatiški Zonio ieškojimai vaizduojami Milvydo gyvenimo fone, reprezentuojančiame pagrindines prasmingo gyvenimo vertybes – darnią šeimą, tikėjimą, aiškų tautinės tapatybės suvokimą, rūpestį tautos ateitimi. Milvydo paveiksle Maironis sukuria prasmingą praeities, dabarties ir ateities ryšį, misterijose tampančių plačiu tautinės tapatybės ieškojimų lauku. Protėvių-milžinų darbai atpažįstami dabarties herojaus veikloje, Milvydo veiklos reikšmė dabartį sujungia su ateitimi. Jo „vardas bus amžiais garsus“, nes pradėjo kovą už naują gyvenimą: „ZONIS. Taip per šeimą dar nieks nekal-

bėjo / Už brolybę, liuosybę, / Už beluomę lygybę²⁷.

Maironis pabrėžia Milvydo tautinį sąmoningumą. Jis jaučiasi tikru savo tėvynės sūnumi, jam „miela išgirst kalbą savo šalies“, laimę suteikia meilė tėvynės žemei: „MILVYDAS. Jau užmiršti vargus, / Nes tėvynės dangus, / Jos žemė, tau širdį sukračius, / Džiaugsmu sušildo, / Ramiai nutildo / Sielos jausmus!“²⁸ Tautinio identiteto suvokimas suteikia Milvydui impulsą veikti pačiam ir telkti bendruomenę į darbą dėl tėvynės ateities: „MILVYDAS. Būkit, broliai pasveikinti mano šalies! / Ir tu, vargše darbštus, kurs prieš aušrą kelies / Į darbą, tėvynės artojai!“²⁹ Milvydo likimą nulemiančia tragiškąja klaida tampa pasitikėjimas bendruomenės tautiniu sąmoningumu. Kviesdamas į darbą „tėvynės artojus“, Milvydas nesuvokia, kad jo vertybės skiriasi nuo minios. Jam savaime suprantamos tautinės tapatybės vertybės, turinčios suvienyti tautos žmones, dar yra svetimos tamsiai ir nuskurdusiai miniai. Minia mato tikrai socialinį konfliktą ir, pajutusi laisvę, jį brutaliai išsprendžia. Senovės Lietuvos didžiūnų luomui priklausantis Milvydas yra nužudomas skurstančių darbininkų.

Milvydo gyvenimo prasingumą Maironis akcentuoja dramos finale. Vaikams paprašius, kad vienuolis pasimelstų už nužudytą tėvą, Pranciškonis sutapatina Milvydo tikėjimo ir darbo dėl tėvynės žmonių vertę: „tėvulis ir taip jau aukštai Danguje: / Jis mylėjo ir Dievą, ir žmones“³⁰. Maironis dramą baigia simboline scena – gyvajį paveikslą primenanti suklupu-

sių personažų grupė matoma lietuvių tautos herojų Milvydą priglaidusių kapinių fone, meldžiamasi už „klystančius žmones“, klystantiems priskiriant ir nesuvokiančius savo tikrosios – tautinės – tapatybės. Iš aukštybių pasigirdusi Angelo giesmė „Glorija in excelsis Deo“ laimina tikėjimą atradusius žmones, greita tikėjimo į Dievą reginti ir kitą – tikėjimo tauta – perspektyvą. Tautinės tapatybės suvokimas Maironio dramoje netampa pagrindinio herojaus Zonio siekiamybe, tačiau jau egzistuoja kaip numanoma dabarties žmogaus „išganymo“ galimybė.

Tautinės tapatybės suvokimo įreikšminimas XX a. pirmojo dešimtmečio misterijose

Vydūno trilogijoje *Probočių šešėliai*³¹ (1900–1908) ir Herbačiausko *Lietuvos griuvusių himne* (1907) tautinės tapatybės suvokimo procesas pirmą kartą lietuvių dramaturgijoje tampa pagrindiniu vaizdavimo objektu.

Vydūno trilogijos prologe *Anga* į herojaus širdies balsą atsiliepia tautos dvasia Daiva ir Tautvydos ieškojimus nukreipia į konkretų tikslą, suvokiamą kaip tapatumo su tautos praeitimi, dabartimi ir ateitimi patyrimas: „TAUTVYDA. Tesusilieja su gyvenimu tėvynės / gyvybė mano visiškai! / Kad, kas praėjo ir kas bus, / manyj gyvai sukiltų ir galingai! [...] DAIVA. Tai eik irgi pajausk / gyvai tautos gyvenimą!“³²

³¹ Vydūnas trilogijoje *Probočių šešėliai* vartoja skirtingų dramos žanrų sąvokas (I dalis – tragedija *Vėtra*, II dalis – drama *Ne sau žmonės*, III dalis – misterija *Šventa ugnis*). Rengdamas kūrinių spaudai, jis sukūrė misterijos prologą – „įvedamąjį veiksma“ *Anga*, taip įrėmindamas visą kūrinių. Vydūno kūrinys laikytinas misterija su tragedijos ir dramos tarpais, vaizduojančiais misterijos herojaus patirtį, įgytą tiesiogiai patiriant tautos praeities herojų likimą.

³² Vydūnas, *Amžina ugnis, Probočių šešėliai, Pasaulio gaisras*, Vilnius: Vaga, 1968, 294.

²⁷ Maironis, *Raštai* 3, pirmoji knyga, Vilnius: Vaga, 1988, 40.

²⁸ *Ten pat.*

²⁹ *Ten pat.*

³⁰ *Ten pat.*, 49.

Tautinės tapatybės suvokimas laikomas tautos gyvybe. Tauta yra gyva tik tuomet, kai visi jos žmonės širdimi ir protu suvokia tautos puoselėjimo uždavinį: „DAIVA. Būt prie manęs, tai ne tiktai / pajusti ramybę, būti sau laimingu. / Yra tai ir uždavinys. / Kas prie manęs, tas tur suteikti tautai / Galingas ir gausias sroves gyvybės!“³³

Daiva – tautos dvasia – apie tautos praeitį prabyla metaforiškais kultūros vaizdiniais. Vydūnas, pasitelkęs upelių, plaukiančių į jūrą, juos stabdančios plynios vaizdinius, oponuoja Adomui Mickevičiui, *Konrado Valenrodo* prarmėje Lietuvos istoriją palyginusiam su išsekusiu upeliu: „Lietuva – tai įdomus pavyzdys tautos, kuri po didžiulių savo laimėjimų išnyko, kaip upelis po per gausaus potvynio nuslūgsta ir plaukia jau siauresne negu pirmiau vaga“³⁴. Vydūnas istorijos ir gamtos palyginimu akcentuoja valingą veiksmą – tikslo siekimą – ir jį pasiekti trukdančių kliūčių įveikimą. Herojus kūrinio finale pasiekia tikslą ir atveria tautai kelią į ateitį. Jis suvokia savo tautinę tapatybę ir suvienija tautą tik įveikęs kliūtis – supratęs klaidas, patirtas keliaujant po tautos praeitį ir dabartį.

Tautinio identiteto išsižadėjimas – tautos likimą nulėmusi tragiškoji klaida

Vydūnas pirmoje trilogijos dalyje *Vėtra* vaizduoja istorinės tematikos kūrinuose populiarų lietuvių kovų su kryžiuočiais laikotarpį. Tautvyda, patirdamas senovės lietuvių didžiūno Mantvydos likimą, suvokia tautos istoriją

³³ *Ten pat*, 291.

³⁴ Adomas Mickevičius, *Konradas Valenrodas*, Vilnius: LLTI, 1998, 13.

nulėmusią tragiškąją klaidą³⁵. Vydūnas tautinės tapatybės turinį atskleidžia vaizduodamas jos išsižadėjimą. Praeities herojus žavisi naujos epochos idėjomis, kryžiuočių nešamos krikščionybės galia ir atsiskiria nuo „tamsių“ tėvynainių, kovojančių už tėvynės laisvę.

Vydūnas Mantvydos klaidą išryškina su priešindamas individualumo siekį ir asmeninės atsakomybės už tautos dabartį ir ateitį atsisakymą („MANTVYDA. Pavojaus mums negali būti. / Dabar išmintingų ir teisių valdonų / šalėlė mūsų valdoma.“³⁶). Tautinės tapatybės praradimą atspindi personažo kalba, persisunkusi kryžiuočių įtvirtintais epitetais, niekinančiais lietuvių pasaulėžiūros savitumą. Į protėvių dvasių rūpestį jo, kaip paklydusio sūnaus, likimu atsako paniekindamas senovės lietuvių dievus, didžiuojasi, kad pasityčiodamas mindžioja kojomis visa tai „kas šventa tiems, kurie tamsybėje / beklaidžioja“³⁷. Tragedijos pabaigoje Mantvyda suvokia savo klaidą ir kaltę, tačiau tik patyręs asmeninį, jam ir jo šeimai kryžiuočių keliamą pavojų:

MANTVYDA

Dabar gyvenimas – aiškus!
Jau pakirsts – medis – aš buvau,
Su tėvyne – kaip persiskyrčiau –
Sau – skyrium – pasitraukęs. [...]
Štai – ateinu jau, – prabočiai!

*Išgąstingas žaibas sušvinta ir po staigaus trenksmo nesiliaująs griausmas girdėti. Šakos braška ir krinta. Didysis aužuolas virsta. Stuobrys belieka. Uždanga, valandėlę trukus, greitai nusileidžia*³⁸.

³⁵ *Tragiškosios klaidos* (kartais vartojama *tragiškosios kaltės*) sąvoka yra esminė tragiškumo ir tragedijos sampratai. Pasak Aristotelio, herojus, nežinodamas kokių nors svarbių aplinkybių, pasielgia taip, kad tas poelgis tampa neišvengiamas jo žūties priežastis (*Poetika*, 1453a).

³⁶ Vydūnas, *Amžina ugnis, Probočių šešėliai, Pasaulio gaisras*, 299.

³⁷ *Ten pat*.

³⁸ *Ten pat*, 323–324.

Tautinės tapatybės išsižadėjimas suvokiamas kaip tragiškoji klaida, nulėmusi visos tautos likimą. Mantvydos mirties momentu griūva senasis ažuolas, išsipildo senolių pranašystė, prasideda dievų bausmės laikotarpis: „KERNIUS. O ar nesakė mums seneliai, / kad tik su tuo medžiu, kurs likosi, / grius ant netikusių dievų bausmė?“³⁹

Tragiškosios klaidos padariniai vaizduojami antroje trilogijos dalyje *Ne sau žmonės*. Drama pradeda, pasak Kavolio, etinėje nykumoje, o baigiasi individualizmo ir žmogiškumo reikalavimų pabudimu⁴⁰. Baudžiauninkų sąmoningumą žadina Vysuomis, Kavolio studijoje interpretuojamas kaip „sau ir kitiems padarytų skriaudų atmintis“⁴¹. Tačiau Vysuomis žadina ne tik skriaudų, bet ir istorinę atmintį. Tautvyda, patirdamas Mykolo likimą, pajunta tapatumą su savo laisvais protėviais: „MYKOLAS (*luktelėjęs, vėliau iš lėto karštu pastodamas*). Aš tai – toks jau žmogus kaip dykūnas! – Aš! – Aš! Tai jau visai, kaip tėvelis kalbėdavo, kad mūsų probočiai buvo aukštūnais! – O aš jų vaikais! Jų ainis, jų pasekėjas! (*Ir staiga nutilęs, žvalgos, lyg savimi nusistebėdamas*)“⁴². Mirštanti Mykolo motina trumpam atgauna sąmonę ir prisimena protėvius: „MIRKUVIENĖ. Tai – miegojau! – Tai miegojau! – Atsigavau! – Sakydavo – senieji, kad tėvų tėvai visi iš naujo – užgem – kaip vaikų vaikai; bet pastoja vis silpnesniais, kad jų gimdytojai – apleidžia savo tėvų būdus! Galų gale žmonės tiktai sentėvių šešėliais telieka! – Todėl neapleiskita savęs“⁴³. Vydūnas praeities prisiminimą vaizduo-

³⁹ *Ten pat*, 303.

⁴⁰ Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, 261.

⁴¹ *Ten pat*.

⁴² Vydūnas, *Amžina ugnis, Probočių šešėliai, Pasaulio gaisras*, 336.

⁴³ *Ten pat*, 344.

ja kaip trumpą blyksnį – kūnišką ir emocinį sukrėtimą, nepajėgiantį atgaivinti *ne sau žmonių* sąmoningumo.

Tautinės tapatybės nesuvokiantis herojus ir bendruomenė vaizduojami kaip savo valios ir gyvybinės energijos netekę žmonės, išryškintas mirties motyvas: pirmoje dalyje žūva Mantvyda, antroje miršta Mirkuvienė, trečioje Duobkasys laidoja „tautiško jausmo“ atsižadėjusius lietuvius, Tautvyda, praradęs tikėjimą romantiškais svajonėmis apie tautos dvasią, atrodo miręs („VERSTYS. Oi, tai tik bus pasimėgimas: / apkast – lietuvį – paskutinį!“⁴⁴).

Tautinės tapatybės suvokimo vaizdiniai

Vydūnas herojaus ir tautos atgimimą išreiškia simboliniais vaizdiniais, perteikiančiais ypatingą galią, kurią suteikia sąmoningas tautinės tapatybės suvokimas. Versčio kalbos apie mirusią tėvynę, kapų „kur ilsis mūsų bočiai“ puošimą, pelningą darbą svetur atgaivina „apmirusi“ Tautvydą, sužadina jo energingą pasipriešinimą ir pasiryžimą prasmingai veikti tėvynėje: „TAUTVYDA. Tėvynė! [...] / Aš tai – tikrai prie jos pasilieku / ir puošu ją – širdies krauju, / [...] / Atsiveria širdis, tėvynė, / tau atiduoti visiškai / gyvybę tą, kurią tu jai davei! / Nebe kapai – žali laukai – / vaisingi, kur tik žvelgsi“⁴⁵.

Tikrosios tapatybės suvokimas pakeičia ne tik herojų, bet ir jo regimą tėvynės vaizdą – bevaisė dykynė virsta derlingais laukais, o „apmirus“ – pasenęs ir vilties nustojęs – herojus staiga atgyja, kupinas energijos: „TAUTVYDA. Tesie kaip žaibas man dvasia! / Teuždega ji

⁴⁴ *Ten pat*, 406.

⁴⁵ *Ten pat*, 415.

šventą ugnį! / Lai apsiauč visą Lietuvą / gyva,
šventa širdies liepsna!⁴⁶ Tautvyda sudaužo akmeninę piramidę ir, išvadavęs joje įkalintą tautos dvasią, suvokia, kad dėl tėvynę ir „visas žemes“ nušviečiančios šviesos yra pasiruošęs paaukoti save. Vydūnas misterijos finale kuria herojaus sąmoningo pasiaukojimo apoteozę, susisiejančią su istorinių dramų finalais: „TAUTVYDA. Aš atiduodu visiškai save! / Teesie tėvynė didis laužas!“⁴⁷

Misterija baigiama ateities vizija („MERGAITĖ. Jau veriasi žiedinga ateitis!“⁴⁸). Skelbiamas tautos prisikėlimas („DUOBKASYS. Gyvybė prisikėlė iš kapų! / Galingai veikia širdyse jaunų!“⁴⁹), scena pasikeičia: ant nudžiūvusių medžių sušvinta užrašai – „pasimirusiųjų Lietuvos veikėjų vardai“, iš visų pusių renkasi žmonių būriai su žydinčiomis gėlėmis rankose. Vydūnas individą su tauta vienijančią tautinę tapatybę išreiškia simboliniu šviesos vaizdiniu: po tamsios nakties „stojasi iš gilumos skaidri saulė“, galingai suskamba visų žmonių giedama giesmė („Nušvinta Lietuva visa!“⁵⁰). Misterijoje įtvirtinama idėja, kad tautos atgimimą, vienybę ir šlovę pasaulyje („visas žemes“ nušviečiančią šviesą) lemia tautinės tapatybės suvokimas. Vydūno sukurtas harmoningų individo ir bendruomenės santykių vaizdinys, išreiškiantis herojaus pasiektą tikslą, kitų autorių misterijose tampa menamu idealu, kurio fone ryškinamas dramatiškumas, vaizduojant tautinę tapatybę suvokusio individo ir nesąmoningos bendruomenės santykių variantus.

⁴⁶ *Ten pat*, 422.

⁴⁷ *Ten pat*, 428.

⁴⁸ *Ten pat*, 423.

⁴⁹ *Ten pat*, 429.

⁵⁰ *Ten pat*, 430.

Tautinį identitetą praradusi tauta neturi ateities

Herbačiauskas tautinės tapatybės idėją iškelia sudėtingos formos kūrinyje. *Lietuvos griuvėsių himnas* – dainiaus simfoniškas sapnas, kuriamas pasitelkiant teatrą teatre, kūrinį kūrinyje, įvykius komentuoja vaidinimo žiūrovas, kūrinio autorius. Į praeitį kreipiamasi suvokiant tautos išnykimo pavojų. Dabartyje „svetima galybė [...] viešpatauja! / Lietuvos idėja grabuos elgetauja“, todėl reikia Perkūno trenksmo, visuotinio sukrėtimo, kad įvyktų tautos atgimimas: „GERDNEŠYS. Lietuvos dvasią griausmu / budink! / Lietuvos kūną bausmu / grūdink! / Tegu drįsta būti galinga – / liuosa, neprigulminga!“⁵¹ Herbačiauskas dainiaus Jaunučio suvoktą tautinę tapatybę išreiškia jo sukurtu ir prieš mūsų akis vaidinamu kūrinium. Autorius kreipiasi į bendruomenę praeities herojų balsais – Vaidilytės, Karžygio, Vaidilos-Kunigaikščio – ir taip mėgina užmegzti dialogą su įsivaizduojama dabarties bendruomene – choru.

Vaidilytė reprezentuoja tautos dvasią, suvokiamą kaip tautos kūrybos galia. Bundančios Vaidilytės savęs suvokimas vaizduojamas stiprinant reikšmingumo įspūdį – nuo menkos žvakelės šviesos iki dvasios galios apoteozės. Balsas skamba drąsiai ir galingai, kai ji skelbia save suvokiančio individo galią: „VAIDILYTĖ. (galingai) Aš Lietuvos Dievo aušrinė Grožė! / Aš Perkūno rankoje gaisrinė Rožė! / [...] / Nėra be manęs Lietuvoje Grožės, / Kuri spindėtų, kaip aušrinė Rožė / Pasaulio Darželyj“⁵². Vaidilytė ragina keltis iš miego visą tautą, ta-

⁵¹ Juozapas Albinas Herbačiauskas, „Lietuvos griuvėsių himnas“, *Gabija*, Krokva, 1907, 53.

⁵² *Ten pat*, 57.

čiau išsižiūrėjusi į dabarties žmones neatpažįsta Lietuvos ir lietuvių: „VAIDILYTĖ. Seniai žinomi, seniai užmiršti balseliai – / kapų gilumoj!.. / Seniai apniauktos mano akelės / migla tamsumos... / Kur mano Tėvynė? Kur mano Lietuva? / Perkūne-Dievaiti! Kur Tėvynė mano? / Žaibuok, suspindėk: tamsu, nematau!..“⁵³ Dabarties žmonės jaučiasi bejėgiais vaikais, žvelgia į Vaidilytę kaip į motiną, maldauja, kad ji suteiktų geidžiamą laisvę ir šviesą. Dabarties bendruomenę reprezentuojantis choras nesuvokia, kad visa tai, ko tikisi iš Vaidilytės, gali ir turi pasiekti savo galiomis.

Valstybingumo idėją ikūnija antrasis praeities herojus – Karžygys, save pristatantis kaip tautybės ugnį, laisvės spindulį, tautos galybę, garbės žvaigždę. Jis „galingai, rūsčiai šaukiabaudžia“ Lietuvą, primindamas šlovingos praeities žygdarbius: „KARŽYGY. Lietuva, oh! Lietuva! / Kur tavo laisvė, galybė pražuvo? / Lietuva, ah! Lietuva! / Kuri Garbės taku sujungei dvi jūri, / Kryžievių žalčio galvą sutrynei, / Priešų galybę po kojų pamynei, / Garbės Liepsną ant kalnų sukūrei, – / Kuom gi esi dabar?“⁵⁴ Karžygys reikalauja, kad dabarties žmonės atkovotų prarastą tautos laisvę, valstybės šlovę ir garbę. Choras išsigąsta karingojo Karžygio. Niekas neišdrįsta įsiterpti į jo monologą, sceną paliekantį praeities herojų palydi „pergąsdintų žmonių balsai“⁵⁵. Dabarties žmonės pajaučia bendrumą tik su trečiuoju praeities personažu Vaidila-Kunigaikščiu ir pratęsia jo monologą – maldą: „VAIDILA-KUNIGAİKŠTS. Tave meldžiame, susimilk ant mūsų! / CHORAS. Susimilk ant mūsų! / Mes vergijos tamsybėn nu-

⁵³ *Ten pat.*

⁵⁴ *Ten pat.*, 61.

⁵⁵ *Ten pat.*, 63.

tremti Lietuvos sūnūs, Tave meldžiame – / Susimilk ant mūsų!“ Meldžiama – „susimilk“, dabarties situaciją suvokiant kaip bausmę, tačiau choras nemąsto apie bausmės priežastis. Herbačiauskas choro tekstuose atskleidžia tautinės tapatybės teikiamos energijos praradimą. Choras maldauja veikti išjudinančios prievartos: „ugnį mūsų širdyse / sukurk Viešpatie!“, „dvasią mūsų – / apginkluok, Viešpatie!“, „kardą ir kalaviją, ir dalgiakirvį į dešinę mūsų – / įbruk, Viešpatie!“, „Lietuvą į tris dienas sugriauti, o ketvirtoji – pagal Valios / Tavo – iš naujo ją sutverti – / liepk mums, Viešpatie!“⁵⁶ Dabarties bendruomenė nesugeba dainiaus pažadintos praeities pažinti ir paversti tautinės tapatybės savastimi, neatsiliepia į tautos istorijos kvietimą: *kelkis, Lietuva, išdrįsk būti laisva ir nepriklausoma.*

Ateities vizijoje praeities herojų įprasminotos idėjos vaizduojamos atvirkščiais pavidalais. Tautos gyvybė virsta tautos liga (tautos vaistininčių, politiko epizodai), valstybės šlovė – politikavimo šlovinimu ir agitavimu už Lietuvos autonomiją (politiko epizodas), tautos savitumas – žibėjimas Pasaulio Daržely – dangstymusi svetimais drabužiais (kriaučiaus epizode tautai siuvas „kelinės“, sermėga). Herbačiauskas pabrėžia esminį skirtumą tarp praeities ir ateities veikėjų. Ateities veikėjai siekia savo „aš“ išaukštinimo ir garbinimo, o praeities veikėjai – prisikėlęs Lietuvos Kanklininkas, Senelis – jaučiasi atsakingi už tautos ateitį – gražų gyvenimą.

Herbačiauskas ironizuoja nesąmoningos tautos vienybę ir viltis. Bendruomenę sutelkia naivus pasitikėjimas „tautos veikėjais“ ir nepakantumas kitaip mąstantiesiems. Choras nu-

⁵⁶ *Ten pat.*, 65.

tildo abejojančiųjų balsus ir liepia klausyti, ką pasakys naujasis tautos veikėjas: „kriaučiuli, ar geros? KRIAUCIUS. Puikios, vyručiai! CHORAS. Matai, kvaily, sakė, kad puikios...“⁵⁷ Tautos viltys tampa dar vienu Herbačiausko ironijos taikiniu – pas kriaučiaus apgautus ir „baisiai nusiminusius“ žmones ateina Senelis. Jis žino, kad tauta trokšta stebuklo, ir guodžia, žadėdamas išpildyti slaptas viltis: „SENELIS. Aš Tautai duosiu tokią lazdelę, kuri tik vienu į kaktą barkštelėjimu visus kriaučius į Karžygius apvers, o priešams nugarą išpers...“⁵⁸ Tautinės tapatybės nesuvokusios tautos atgimimo momentas nukeliamas į tolimą ateitį. Tikrovėje tautos geidžiami stebuklai yra neįmanomi, todėl Senelis liepia eiti miegoti ne tik pasigėrusiam kriaučiui, bet ir visai svajonių apsvaigintai tautai: „Eikit gult! Išsipagiriokit! Tegu jūsų svajonės bus jau Galas Paskutinis“⁵⁹. Senelio reprezentuojama praeities patirtis suvokiama kaip sąmoningam individui ir bendruomenei būtina kritiškos distancijos sąlyga. Sudėtinga kūrinio forma taip pat pasirenkama norint sustiprinti „atsiribojimo efektą“, kuriuo siekiama sužadinti adresato mąstymą apie tautos išlikimą garantuojančias vertybes.

Kultūrinės atminties įreikšminimas trečiojo dešimtmečio misterijose

Krėvės *Likimo keliuose* herojaus kelionei impulsą suteikia sodžiuje išsaugota kultūrinė atmintis – senovės padavimai⁶⁰. Padavimuose

⁵⁷ *Ten pat*, 76.

⁵⁸ *Ten pat*, 77.

⁵⁹ *Ten pat*.

⁶⁰ Vincas Krėvė, „Nemirtingieji“ [misterijos *Likimo keliais* pirma dalis], *Skaitymai* 8–11, 1921; *Gairės*, 1923, Nr. 5, 1924, Nr. 1–2; Vincas Krėvė, *Raštai* 7, 8, Kaunas, 1926, 1929.

tautos istorija yra įgijusi metaforišką prasmę, sukomplikuojančią herojaus siekiamo tikslo suvokimą. Herojus siekia prikelti Žvaigždikį, vėliau – karžygį Margelį, tačiau senovės pilyje randa prie akmeninės sienos prikaustytą tautos kultūrą ikūnijantį praeities herojų – Dainių Milžiną.

Senovės padavimai žadina tautos atgimimo viltis: „VIŠVILIS. Kol kas mūsų kalnai, klonys, mūsų girios, šlaitai ir raistai – mūsų vienintelės knygos, kurios mums pasakoja, kaip tėvai seniau mūsų čia gyvenę; ir mūsų sielą viltimi ramina, kad gal ir mums šviesesnė diena dar gali būti“⁶¹. Praeitis įsivaizduojama kaip aukso amžius, ideali tautos egzistencija, Žvaigždikis suvokiamas kaip didis karžygis, viešpatavęs Lietuvoje tuo metu, kai žmonės buvo galingi milžinai. Padavimą pasakojanti Višvilienė tautos praeitį sieja su savarankiškos, tautinės tapatybės vienijamų žmonių valstybės egzistavimu: tuo metu „mūsų šaly dar negyveno nei lenkai, nei gudai, nei kitų šalių žmonės. Nebuvo čia ir miestų didelių, ir sodžių buvo mažiau, tik girios visur siūbavo kuo plačiausios, ir jose gyveno vien tik mūsų žmonės lietuviai“⁶². Praeities herojų galia siejama su tapatybės suvokimu, pasak senojo Višvilio, senovės žmonės „žinojo, kas jie patys toki yra“⁶³.

Antrasis padavimas, pasakojamas senojo Ragailio, yra atsakymas į dabarties žmonėms iškilusį klausimą: kodėl dainose apdainuoti drąsūs ir galingi praeities žmonės buvo pavergti? Atsakymas randamas padavime, menančiame istorinius laikus. Pavergimas aiškinamas kaip Jogailos vedybų, Lietuvos unijos su Len-

⁶¹ Vincas Krėvė, *Raštai IV*, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1956, 124.

⁶² *Ten pat*, 109.

⁶³ *Ten pat*, 124.

kija padarinys: „RAGAILIS. Kitaip senovėj gyveno mūsų žemelė ir vargo nežinojo. Bet pardavė mūsų karalius savo šalį svetimos žemės ponams, ir vargų amaras mus krito, ir baudžiąvą verguę pagimdė, ir laimė ilgiems amžiams pranyko...“⁶⁴

Antroje dalyje Krėvė tiesiogiai prabyla apie lietuviškumo suvokimo problemą. Višvilis tautinę tapatybę praradusio žmogaus būseną palygina su apsvaigimu, priklausomybe nuo kito valios: „VIŠVILIS. Jus klaidinga mintis apsvaigino. / Seniau ji svaigino taipogi mane, / atsižadėti vertė gimtosios kalbos / ir lenkų karalaitės nuvedė rūman“⁶⁵. Kai kunigas liepia mokyti dainų apie „kančias mūsų nuskriaustiosios tėvynės Lenkijos“, Višvilis drąsiai jį pertraukia: „Mūsų tėvynė Lietuva“⁶⁶. Litvomanu apšauktas Višvilis visų akivaizdoje teigia, kad jis yra „lietuvis ir gente ir natione. [...] kaip ir šitie štai čia susirinkę žmonės“⁶⁷. Tautinis tapatumas pagrindžiamas kalba, kultūra ir istorija, aiškinamas pasitelkus kraujo ryšio pavyzdį: „VINCAS VIŠVILIS. Ar draugas gi draugo niekinti gali / kalbą, kuria savo motiną pirmąkart pavadino, / [...] / Kas motinos kalbą liepia užmiršti, / tas liepia pamiršti ir motiną savo. Kas neigia tėvynę, pašiepia senovę, / tasai mokina savo tėvų nemylėti. KAIMIEČIAI. Tiesa! tiesa!...“⁶⁸

Tautos praeities ir ateities reikšmių kaita

Vinčą Višvilį į kelionę paskatina tautos dvasia, pasirodžiusi senovės padavimo herojės – karalienės Panikės pavidalu. Ji parodo pieme-

⁶⁴ *Ten pat*, 258.

⁶⁵ *Ten pat*, 255.

⁶⁶ *Ten pat*, 271.

⁶⁷ *Ten pat*, 272.

⁶⁸ *Ten pat*, 257.

nukui kelią į Amžinojo Žynio gabiją, kur saugoma amžinoji šios šalies gyvybės ugnis, suteikianti Višviliui jėgų („AMŽINASIS ŽYNYS. Gerk, gerk, vaikeli, iš praeities šaltinio. Praeitis gimdo jėgų ateičiai kurti...“⁶⁹). Krėvė nuosekliai stiprina tautos praeities reikšmę – pradėjęs senovės padavimu, žadinančiu svajones, kad galima būti tokiais pat laisvais ir drąsiais žmonėmis, kokie buvo protėviai, Amžinojo Žynio gabijoje suteikia galimybę herojui pačiam pamatyti savo tautos istoriją. Krėvė siekia asmeninio susitapatavimo su protėviais išpūdzio, todėl istorijos epizodas yra matomas tik Vincukui. Amžinojo Žynio šaltinyje Vincukas regi stebėtiną vaizdą:

VINCUKAS (*balsiau surinką*). Ten savo tėvelį matau!.. Jis pirmoj eilėj!.. (*Žyniui*). Kaipgi tai galėjo būti?

AMŽINASIS ŽYNYS. Tai tavo tėvų tėvas, kur dar tais laikais gyveno [...]

VINCUKAS (*lyg nustebęs*). Mano tėvų tėvas... Argi mes seniau toki buvome?.. [...]

AMŽINASIS ŽYNYS. [...] Ir tu būtai toks buvęs kaip tie, kur tau sušvito, kad Žvaigždikis nebūtų pamigęs⁷⁰.

Vincukas suvokia savo tapatumą su praeities herojais kaip asmeninę patirtį, kurią dar labiau sustiprina atpažintas kraujo ryšys, įkvepiantis tapti naujų laikų didvyriu. Krėvė išlieka ištikimas tautinę tapatybę pajutusiu herojų vaizdavimo tradicijai. Vincas Višvilis pajunta fizinių ir dvasinių jėgų antplūdį: „VINCUKAS. Aš jaučiu, kad mano gyslose gema naujų jėgų, lyg jau aš ne tas. Aš nieko nebijau, jokie sunkaus kelio!.. Nebebijau net, kad žūsiu kovoje...“⁷¹ Iš Amžinojo Žynio gabijos piemenukas išsina tapęs suaugusiu vyru.

⁶⁹ *Ten pat*, 169.

⁷⁰ *Ten pat*, 158.

⁷¹ *Ten pat*, 158.

Antroje dalyje praeityje slypinčios tautos gyvybės reikšmė sukonkretinama. Kelionės į senovės pilį tikslas suvokiamas kaip praeities sujungimas su ateitimi („RAGAILIS. Tik jūs būsite tie, kur sujungsit ateitį su praeitimi. [...] jūs ateičiai atskleisite senovės veidą.“⁷²). Tikimasi praeitį atgaivinti dabartyje („RAGAILIS. [...] visą amžių svajojau, kad nemirsiu senovės dabarty neatgimdęs.“⁷³). Didžiausią pavojų Krėvė iškelia praradus istorinę atmintį: „RAGAILIS. Baisiausia, kas mus gali ištikti – kad mes ten [senovės pilyje] nieko nesurasime“⁷⁴. Ragailis aiškina savo pakeleiviams, kad tauta, praradusi istorinę atmintį, pasmerkta išnykti. Jei senovės pilyje jie nieko nerastų, tai reikš „kad mes, tėvų nebetekę, virtom šešėliais ir saulei patekėjus turėsime išnykti kaip nakties migla“⁷⁵. Kelionėje į praeitį išskyla dabarties herojui svarbus klausimas, kas yra bendra tarp praeities ir dabarties (pasirodžius Karalienei Panikei, Bernas nori sužinoti „kas bendra tarp mūsų ir jos?“⁷⁶), tačiau atsakymo į šį klausimą Krėvė misterijoje nepateikia.

Krėvė iškelia tautinės tapatybės problemą nepriklausomybę iškovojusioje tautoje. Ateities vizijoje vaizduojami tautinio identiteto nesuvokusios tautos egzistencijos padariniai. Žvaigždikio rūmuose šeiminkaujantys groteskiškų pavidalų „tautos veikėjai“ yra praradę savo tapatybę ir pripažįsta priklausomybę nuo Vakarų Dėdžių valios. Ateitį pamatęs Višvilis nusivilia: ar „verta vargti, jei mūsų skaidri ateitis turi būti tokia niekši?“, tačiau jo viltį stiprina Praeities Sargas: „ar manai, kad verguvės amžiai veltui praslinko, žmonių sielose

pėdsakų nepalikę? Ką tauta per ilgus verguvės amžius pikta patyrė, visa susikaupė josios sie-loje kaip tamsūs, iš klampių balų pakilę ūkai, ir negreitai juos laisvės saulė galės išsklaidyti“⁷⁷.

Pamatęs ateities viziją, Vincas Višvilis suvokia, kad tautos nepriklausomybę išsaugoti gali tik bendruomenę vienijantis tautinės tapatybės suvokimas. Tačiau Krėvės vaizduojami nepriklausomybės kovotojai būsimos valstybės piliečių tapatybę įsivaizduoja skirtingai (siūloma statyti tapatybę simbolizuojančią senovės pilį, bažnyčią, užkeigęs namus, pasisamdyti butą pas svetimus). Ginčiuose imama kvestionuoti pati vienybės idėja, parodijuojami vienybės siekiančiųjų raginimai: „Į bandą, į vieną bandą visi, / kas ožiu atskalūnu, piktu užsi-spyrėliu / būti nenori...“⁷⁸ Dainiaus Milžino kankles paveldėjęs dabarties dainius Jonas pripažįsta, kad Vinco Višvilio idealizuojama tautos praeitis nebegali būti tautinės tapatybės pagrindu: „ateičiai dar kito reikia vardo, šūkių reikia miniai kitų, kitokių reikia žodžių... Bet kokių, aš nežinau. Apie juos senovė nesako mano sielai nieko...“⁷⁹ „Naujo žodžio“ galia tiki ir senasis Ragailis – dainiai suras tautai „naują žodį, atskleisiva naują mintį, kuri jai kelia į ateitį nuklos, naujai josios sielą pagimdys naujiems žygiams, naujiems darbams“⁸⁰. Miti-nius laikus menantis senasis Miškinis tautos ateitį taip pat sieja su nauju žodžiu: „MIŠKINIS. Duok jiems žodį, kuris jiems ateities prasmę atskleistų. Tuomet galėsi juos valdyti ir vesti tos prasmės vardu, kur panorėsi“⁸¹. Krėvė at-

⁷² *Ten pat*, 314.

⁷³ *Ten pat*, 314.

⁷⁴ *Ten pat*, 320.

⁷⁵ *Ten pat*, 320.

⁷⁶ *Ten pat*, 317.

⁷⁷ Vincas Krėvė, „Skirgaila ir Likimo kelias“, *Raštai* 4, 251.

⁷⁸ *Ten pat*, 352.

⁷⁹ *Ten pat*, 353.

⁸⁰ *Ten pat*, 357.

⁸¹ *Ten pat*, 363.

sakomybę už tautinės tapatybės suvokimą ir išsaugojimą perduoda tautos kultūros kūrėjams – dainiams.

Prometėjiško maišto idėja – naujo tautos atgimimo įprasminimas

Krėvės kūrinyje aktualizuotą naujo žodžio paiešką atliepia Putino misterija *Nuvainikuotoji vaidilutė* (1927) – dažniausiai vaidinta tautos likimo misterija. Putino kūrinį vienijančios prometėjiško maišto idėjos ištakos sutinkamos Krėvės *Likimo keliuose*. Krėvė tragišką klaidą, nulėmusią tautos likimą, susieja su prometėjišku maištu prieš dievų valią, abiejuose padavimuose sutinkamas prie akmeninės senovės pilies sienos prikaustyto herojaus vaizdinys, su Žvaigdikio ir Panikės pora siejama Prometėjui mituose priskiriama žmonių civilizacijos pažanga. Vincukui pasirodžiusi karalienė Panikė papasakoja, kad ji kadaise išmokė žmones „verpti, austi, skaptuoti ir daryti visa, kas gražu“⁸². Prometėjo kančios atbalsis atpažįstamas ir Vinco Višvilio likime – jis pasipriešina nusistovėjusiai tvarkai ir dėl to yra pasmerktas nuolatinėms dvejonėms ir kančiai. *Likimo keliuose* dievų valiai pasipriešinama dėl skirtingų motyvų, todėl Krėvei nepavyksta, pasitelkus Prometėjo mito motyvus, susieti praities herojų ir tautos likimą. Putinas prometėjišką pasipriešinimo dievų valiai motyvą, pasak Antano Maceinos, pirmą kartą „interpretavo meilės šviesoje“⁸³, leidusioje apibendrinti daugelį kūrinyje keliamų tautos likimo

problemų. Iš meilės, kaip teigia Maceina, „kyla ir kūryba, ir tautos didybė, ir naujoji religija, ir atperkamoji galia“⁸⁴.

Putinas pagrindinį misterijų herojų-vyrą keičia moterimi – Kęstučio žmona ir Vytauto motina Birute, tačiau išsaugo personažo ir jo pagalbininko santykių modelį. Vaidilutės pagalbininke, padedančia apsispręsti, ir ištikima palydove penkių tamsos amžių kelyje yra Lietuvos Žemės Dvasia. Putinas tautos istorijos nuopuolį motyvuoja sąmoningu vaidilutės apsisprendimu sulaužyti dievams duotus įžadus dėl meilės ir Lietuvos Žemės Dvasios išlaisvinimo. Tai nauja tautos istorijos interpretacija, iš esmės besiskirianti nuo pirmajame dešimtmetyje sukurtų Vydūno ir Herbačiausko misterijų, kur tautos nuopuolis buvo siejamas su akivaizdžia kalte – tautinės tapatybės išsižadėjimu.

Putinas prometėjiškam maištui ir dievų bausmei suteikia optimistinę, tautos dabartį įreikšminančią prasmę. Vaidilutės įžadų sulaužymas ir dievų bausmės padarinys – penki tamsos ir kentėjimo amžiai – tiesiogiai susiejami su tautos atgimimu trečiajame XX a. dešimtmetyje. Ateinantis šeštasis amžius nepriklausomybę iškovojojusioje tautoje suvokiamas kaip tautos atgimimas naujai epochai. Putinas tautos praeitį su dabartimi susieja kūrybos ryšiais. Kūrybos pobūdis suvokiamas kaip filosofinės prasmės išvalga tautos atmintyje jau egzistuojančiuose istorijos ir kultūros vaizdiniuose. Gabrieliūs Landsbergis-Žemkalnis, pirmą kartą dramine forma pateikęs Birutės ir Kęstučio istoriją, rinkosi melodramos žanrą (*Birutė*, 1906), o Putino misterijoje Birutės istorijai suteikiama filosofinė, tautos likimą apibendrinanti prasmė. Putinas naujai įprasmina tautos

⁸² Vincas Krėvė, *Raštai IV*, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1956, 134.

⁸³ Antanas Maceina, „Nuvainikuota vaidilutė: prometėjiško idėja Putino interpretacijoje“, *Tremties metai*, Tiūbingenas, 1947, 478.

⁸⁴ *Ten pat*, 476.

atgimimo idėją. Šeštam prašvitus amžiui tauta atgimsta, pradėdama naują kultūrinės kūrybos epochą. Kūrybai suteikiamas tautinės tapatybės kūrėjos ir puoselėtojos statusas.

Išvados

Misterijos žanro atsiradimą lietuvių dramaturgijoje lemia suaktyvėjęs mąstymas apie lietuviškumo esmę. Draminiuose XIX a. pabaigos kūriniuose aktualizuojama tautinės tapatybės suvokimo problema, įreikšminama tautinę tapatybę atgaivinanti istorinė atmintis. Tautinės tapatybės turinį sudaro Lietuvos žemės, lietuvių kalbos, istorijos ir kultūros dėmenys. Lyginant tris šio laikotarpio kūrinius, pastebimi tautinės tapatybės suvokimo aiškėjimą liudijantys pokyčiai. Tautinę tapatybę aktualizuoja pasaulio kultūros autoritetas (*Juokai ant milžinkapių*), dabartyje prisikėlęs senovės lietuvis (*Ant pilkaltinio nakvynė*), dabarties žmogus (*Kame išganymas?*).

XX a. pirmajame dešimtmetyje sukurtose misterijose (*Probočių šešėliai*, *Lietuvos griuvėsių himnas*) aktualizuojama tautinio sąmoningumo problema, valstybingumo ir laisvės praradimas siejamas su tautinės tapatybės išsižadėjimu. Vydūnas konkretizuoja istorijos posūkio momentus – kovų su kryžiuočiais ir baudžiavos laikotarpius. Herbačiauskas apibendrina lietuviškumo esmę, tautinį sąmoningumą praradusius dabarties lietuvius supriešindamas su tautos praeities herojais, Dainiaus Jaunučio kūrinyje reprezentuojančiais tris tautinės tapatybės aspektus: tautos dvasios teikiamą savitą kūrybingumą (*Vaidilytė*), valstybės šlovę ir galią kuriantį ir saugantį sąmoningą veikimą (*Karžygs*), tikėjimą (*Vaidila-Kunigaikštis*). Abiejose misterijose iškeliami savo tapatybę suvokiančios tautos reikšmė viso pasaulio

egzistencijai. Vydūno Tautvyda siekia tikslo, kuris „visas žemes nušvies“, Herbačiauskas tautos dvasią suvokusią tautą mato Pasaulio Darželyje spindinčią kaip aušrinę Rožę.

XX a. trečiame dešimtmetyje sukurtose Putino, Krėvės misterijose istorinė atmintis praranda savaime suprantamos vertybės statusą, atspindi tautinės tapatybės krizę. Suvokiama, kad dabarties laikai yra visiškai kitokie nei šlovinga Lietuvos praeitis. Misterijose iškeliami tautos kūrybos reikšmė, lemianti tautinės tapatybės suvokimą. Tautą sutelkia ir jos išlikimą lemia sąmoningas įsipareigojimas kūrybos žygiui (*Nuvainikuotoji vaidilutė*), naujo kūrybos žodžio paieškos (*Likimo keliais*). Tautą sutelkianti kūryba suvokiama kaip gerai žinomų tautos mitologijos siužetų nuodugnė, filosofinė interpretacija. Birutės ir Kęstučio meilės istorija, išpopuliarinta Žemkalnio melodramos *Birutė*, tapusios pirmosios lietuviškos operos libretu (komp. M. Petrauskas), *Nuvainikuotoje vaidilutėje* interpretuojama kaip tautos likimo misterija. Aktualizuojama nauja kūrybos forma. *Likimo kelių* finale išryškinama perskyra tarp idėjos turinio ir jos paveikumą lemiančios formos. Ne politikai, o tautos dainiai suvokia būtinybę ieškoti tautą galinčio sutelkti „naujo žodžio“.

Tyrinėjant misterijų žanro raidą, vaizduojant tautinį identitetą pastebimi stiprėjančio sąmoningumo pokyčiai: tautinė tapatybė pajuntama, suvokiama, įprasminama kūryboje. Kaip ir istorinėse dramose, misterijose tautinę tapatybę individas pajunta grožėdamasis lietuvių kalbos žodžiais, sujaudintas dainos grožio, klausydamasis, ką byloja tautos dvasia. Tačiau tik misterijose herojus tautinę tapatybę sąmoningai suvokia, tiesiogiai patirdamas tautos istoriją, siekdamas suprasti, ką jam kalba tautos dvasia, aiš-

kindamasis savo atskirumą nuo dabarties tautos veikėjų, suabsoliutinančių savo skelbiamas idėjas (*Probočių šešėliai, Lietuvos griuvėsių himnas, Likimo keliais*). Misterijose herojus suvoktą tautinę tapatybę įprasmina kūryboje (Dainiaus Jaunučio kūrinys *Lietuvos griuvėsių himnas*), tautos kūryba – senovės padavimai tampa impulsu tautą vienijančiai tautinei tapatybei (*Likimo keliais*) dabartyje ieškoti.

Lietuviškose misterijose susiformavo savitas modernios dramos žanras, atliepiantis XIX a. pabaigoje Europos dramaturgijoje vykusius pokyčius, pasireiškusius Henriko Ibseno (*Brandas*, 1866; *Peras Giuntas*, 1867), Augusto Strindbergo (trilogija *Į Damaską*, 1–2 – 1898; 3 – 1904, *Sapnas*, 1902) dramaturgijoje. Tradicinę dramos formą keičia epizodų seka, išreiškianti žmogaus gyvenimo-kelionės metaforą, dramos herojaus patirties ribos nukeliamos už tikrovės ribų į fantazijos, pasąmonės, sapno patirties vaizdavimą, įgalinantį laisvą

dramos veiksmo laiko ir vietos kaitą. Minėtos dramos laikomos modernių dramos kryptių pradininkėmis. Pagrindinės naujosios dramos poetikos ypatybės yra būdingos ir lietuviškoms misterijoms. Misterijų formos fragmentiškumą lemia specifinis požiūris į *draminio veiksmo laiką* (aprepiama didžiulė laiko atkarpa – tautos praeitis, dabartis, ateitis), į *vaizduojamų įvykių priežastingumą* (herojaus nusivylimas pažintomis idėjomis ir tikrovės realijomis skatina tolesnius gyvenimo prasmės ieškojimus). Su viduramžių misterijomis, kaip tolimu žanrinio prototipu, lietuviškas misterijas sieja stebuklo (*miraculum*) atitikmuo – pasijautimas lietuviu. Lietuviškose misterijose vaizduojamųjų įvykių sąlytis su metafiziniu pasauliu sukuriamas pasitelkiant personažus, reprezentuojančius tautos dvasią. Tautinės tapatybės suvokimo metafizika vaizduojama kuriant personažą pakylėjančių dvasinių pagavų, jausmų ir proto sintezę.

DEVELOPMENT OF THE AWARENESS OF NATIONAL IDENTITY IN MYSTERY PLAYS

Aušra Martišiūtė

Summary

The article deals with the unique genre of Lithuanian dramaturgy – mystery plays, the performance of which under the open sky became a significant phenomenon in the cultural life of independent Lithuania. The article introduces the genesis of the genre of mystery plays and focuses on the problems of national identity in the works of the end of the 19th century as well as outstanding pieces of the genre of mystery plays, written in the 1st and 3rd decades of the 20th century (Vyduenas *Shadows of the Ancestors*, 1900–1908; J. A. Herbaciauskas *The Hymn of Lithu-*

ania's Ruins, 1907; V. Kreve *Along the Paths of Destiny*, 1921–1929, V. Mykolaitis-Putinas *Uncrowned Virgin of the Fire*, 1927). The content of national identity in mystery plays is made up by giving a changing prominence to the aspects of the Lithuanian language, Lithuanian history, and national culture. The search for national identity at the junction of the centuries raises the problem of historical memory, as well as the significance of cultural memory and aesthetical and philosophical reflection is actualized in the 3rd decade.

Gauta 2006 06 16

Priimta publikuoti 2006 09 05

Autorės adresas:

Naujosios literatūros skyrius
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
El. paštas: ausramartisiute@gmail.com